

כיצד שינה מבצע
"צוק איתן" את
דרך ההתבוננות
של ישראל על
רצועת עזה

שש חטיבות או שני מיליון בני אדם?

עד שיתאפשרו תנאים פנימיים או חיצוניים לשינוי יסודי בפניה של רצועת עזה, על ישראל להמשיך להתמקד במקביל בשימור מרקם החיים של תושבי האזור לצד מניעת ההתעצמות הצבאית של חמאס

"מראות טיפוסיים" ברצועת עזה בעקבות מבצע "צוק איתן".
הדומיננטיות של השיקול הציבורי בחשיבה האסטרטגית של
חמאס בלטה ערב המערכה הצבאית וכן במהלכה ובסיומה

אל"ם מיכאל מילשטיין, היועץ לעניינים פלסטיניים במתפ"ש

אלוף יואב (פולי) מרדכי, מתפ"ש (מעלות הממשלה בשטחים)

המגמה הראשונה נטועה בהקשר הפנים-פלסטיני, והייתה בעצם הרקע הרחב למבצע. בחודשים שקדמו למערכה חלה הרעה מתמשכת של המציאות האזרחית ברצועת עזה, בייחוד מאז הפלת שלטון האחים המוסלמים במצרים בקיץ 2013 - אירוע ששינה באופן מדי את המציאות באזור בכל הנוגע ליכולת התנועה מרצועת עזה ואלה ולפעילות הכלכלית בה. ללחץ החיצוני נוספו בהדרגה גם לחצים מבית. כך, החודשים שקדמו ל"צוק איתן" עמדו בסימן משבר ציפיות חריף לנוכח אי-מימוש של הקלות אזרחיות-כלכליות בעקבות הסכם שאטי - הסכם הפיוס הפנים-פלסטיני בין חמאס לפתח שנחתם באפריל 2014.

חוסר הרצון של הרשות הפלסטינית לפעול לשיפור המציאות ברצועת עזה, לצד חוסר הנכונות של חמאס לווייתורים ממשיים במרחב השלטוני לטובת אבו מאזן, יצרו משבר ציפיות חריף בציבור העזתי בכלל, ובחמאס בפרט. על הרקע הזה התעוררה בשבועות שלפני המערכה מחאה ציבורית, בעיקר בהנהגת מגזר הפקידים ברצועת עזה

מבצע "צוק איתן" לא היה תוצר של תכנון, של היערכות ושל כוונות סדורות משני הצדדים, אלא של הידרדרות לעימות רחב היקף, שבו אף צד לא רצה ולקראתו אף צד לא נערך

(שמונו ע"י חמאס עם השתלטותה על האזור), על כך שלא קיבלו משכורות במשך כמה חודשים. המחאה הגוברת עוררה, כך נראה, דאגה בקרב חמאס מפני התפרצות שתכוון בעתיד נגדה ושתסכן את שלטונה.

האירוע השני היה פיגוע החטיפה והרצח של שלושת הנערים הישראליים - גיל-עד מיכאל שער, יעקב נפתלי פרנקל ואיל יפרח - בידי חוליית חמאס מחברון ביוני 2014. בעקבות האירוע יצא צה"ל למבצע "שובו אחים" בגדה המערבית שכוון נגד התשתיות האזרחיות והמנהיגים של חמאס, לרבות מעצר של למעלה מ-50 ממשוחררי עסקת שליט - דבר שעורר מורת רוח עזה בתנועה שראתה בעסקה הישג אסטרטגי והתהדרה בה.

הפיגוע עורר תגובה פוליטית וציבורית עזה בישראל, בייחוד לאחר שנמצאו גופות שלושת הנערים ב-30 ביוני. האירועים הדרמטיים - אליהם התלווה מייד לאחר מכן רצח הנער מוחמד אבו ח'דיר - יצרו מתיחות כבדה בזירה הפלסטינית. בחמאס התפתחה דאגה מפני האיום החיצוני שהתמזגה עם החשש מהרעת המצב מבית.

מבצע "צוק איתן" היה אירוע מעצב ומטלטל. זו הייתה המערכה הצבאית הקשה ביותר שניטשה עד היום בין ישראל לבין הפלסטינים בזירת "הפנים" ("השטחים"), דבר שבא לידי ביטוי בעוצמת המהלכים הצבאיים, במשך העימות ובמספרם הגדול של הנפגעים. בנוסף, המבצע היה אבן דרך בעיצוב היחסים בין ישראל לחמאס, והמחיש לשני הצדדים את השינוי שחל בדפוסי ההתמודדות ובמאזן הכוחות ביניהם.

מבצע "צוק איתן" חידד את ההבנה של ישראל וחמאס לא רק בנוגע לעבר ולהווה של מערכת היחסים ביניהן, אלא גם בנוגע לעתיד. גולת הכותרת של לקחי המבצע הייתה הבנת הקשר הגורדי הקיים בין המצב האזרחי-כלכלי ברצועת עזה למציאות הביטחונית באזור. התפישה הזאת לא הייתה דומיננטית בישראל לפני המערכה, אולם נהפכה כיום למסגרת ההתייחסות המרכזית בגיבוש המדיניות כלפי הרצועה - הן של הדרג הצבאי והן של דרג קברניטי המדינה. על הרקע הזה בולטת כיום הבנת הקושי לקיים מרקם חיים אזרחי סביר ברצועת עזה בטווח הזמן הבינוני ובטווח הזמן הארוך, בעיקר לנוכח ההתפתחויות בתחום הדמוגרפי. בנוסף, עולות תהיות בנוגע להשלכות של מצוקה אזרחית בעתיד על ישראל בהיבטים הצבאיים, המדיניים, התשתיתיים-כלכליים והפנימיים.

מבצע "צוק איתן" גם אפוא לישראל לבחון את רצועת עזה בפרספקטיבה רב-ממדית ועדכנית יותר. לפני המערכה התמקדה הבחינה הישראלית בממד הצבאי, ועסקה בשאלות בנוגע לסדר הגודל של המערכים הלוחמים, לכוח האש, למערכים התת-קרקעיים וכן ליכולות ולתוכניות הלחימה של גורמי הכוח באזור, ובראשם חמאס. זאת, תוך תשומת לב מעטה יחסית למציאות האזרחית ברצועת עזה, למידת השליטה של חמאס במרחב הציבורי ולקשר שבין הסוגיות האלה לסבירות להתפתחות מערכה צבאית באזור. ההתייחסות של ישראל אל רצועת עזה מאז תום המבצע כבר אינה ממוקדת רק בשש החטיבות המרחביות של חמאס (ושבע החטיבות של הג'האד האסלאמי), אלא גם בשני מיליון הפלסטינים החיים באותו תא שטח צפוף, ומלווה בהבנה שלמצבם ולהתנהגותם יש השלכות ישירות, לעתים אף דומיננטיות, על המציאות הביטחונית באזור.

הדרך למבצע: אפקט "ההתהוות"

את הרקע להתפתחות מבצע "צוק איתן" ניתן לתמצת במונח "ההתהוות". העימות לא היה תוצר של תכנון, של היערכות ושל כוונות סדורות משני הצדדים, אלא של הידרדרות לעימות רחב היקף, שבו אף צד לא רצה ולקראתו אף צד לא נערך. "ההתהוות" נוצרה בעקבות צירוף של שלושה אירועים ומגמות שהביאו את החשדנות ההדדית לשיא, ובמקרה של חמאס, אף גרמו להתפתחות חרדה מפני ערעור מעמדה כריבון.

- הממד הבין-זרתי (ההשפעה ההדדית של הגדה המערבית ורצועה עזה זו על זו).
 - הממד הפנים-פולטיני.
 - הממד הפנים-תנועתי (בתוך חמאס).
 - הממד החיצוני (הזירה הבין-לאומית והזירה האזורית).
- מדובר בתובנות שהתגבשו בצד הישראלי, אך ניכר כי הן עולות גם בנייתוחים שמבצעים הפלסטינים, בדגש על חמאס.

הממד האסטרטגי: הקשר הגורדי שבין המציאות האזרחית למציאות הביטחונית

מה שנראה היום מובן מאליו לא היה ברור לרבים בישראל בקיץ 2014, בעיקר לאלה שהתמקדו באיומים הביטחוניים ובפעילות הצבאית של חמאס. זאת, בלי להבין כראוי את מידת החשיבות שייחסה חמאס לשיקול האזרחי-ציבורי מאז שנהפכה לריבון בפועל ברצועת עזה עם השתלטותה על האזור ביוני 2007. התנועה - בדמותה החדשה - ראתה בקיום מערכות שלטון סדורות, בהספקת צורכי האזרח ובשמירה על רגיעה במרחב הציבורי יעדים מרכזיים ונכסים אסטרטגיים במסגרת מאמציה להגן על שרידות "פרויקט הממשל".

בחינה מעמיקה של התנהלות חמאס סביב מבצע "צוק איתן" ממחישה את מרכזיות השיקול הזה ערב המערכה, במהלכה ובסיומה. כאמור, בשלב שלפני המערכה, החרפת המציאות האזרחית ברצועת עזה, לצד האכזבה הגוברת מפירות הסכם הפיוס, הגבירו מאוד את המתיחות באזור, ובתוך כך גם את חששה של חמאס מערעור השליטה במרחב הציבורי. המצוקה האזרחית הגוברת לא הניעה את חמאס ליציאה יזומה למערכה צבאית, אולם היא העצימה מאוד את חששה הקיומי ובכך תרמה להידרדרות הלא מבוקרת.

מרכזיות השיקול האזרחי בקשת השיקולים של חמאס השתקפה גם בימים שקדמו לפרוץ המבצע, שבהם הייתה התנועה ממוקדת בירי רקטות מתמשך (בעיקר לטווח הקצר ולטווח הבינוני). נראה שבשלב הזה בחנה חמאס אפשרות להפקת הישג אזרחי תמורת הפסקת ירי הרקטות, דבר שבא לידי ביטוי גם בהכרזות הפומביות של בכירי התנועה. התנועה העריכה שתוכל לקדם מהלך צבאי מוגדר ומדוד בעוצמתו ובמשכו, שיוכל לסייע לה בקידום יעדיה האזרחיים, וזאת מבלי להיקלע לעימות צבאי רחב. הלך המחשבות הזה השתקף בהכרזתו של אוסאמה חמדאן, חבר הלשכה המדינית של חמאס, ב-4 ביולי 2014, שבה הבהיר כי התנאי להפסקת סדרת ההתכתשויות הוא "הסרת המצור".¹

הדומיננטיות של השיקול הציבורי בחשיבה האסטרטגית של חמאס בלטה מאוד גם במהלך המערכה הצבאית. חמאס תבעה בעקביות במהלך כל ימי הלחימה מימוש של הישגים בתחום האזרחי כתנאי להפסקת הלחימה - בעיקר הקלות בתחום תנועת האנשים אל רצועת עזה וממנה, קידום פתרונות בתחום התשתיות ואף בחינת אפשרות להקמת נמל ימי ברצועת עזה. חוסר ההצלחה לגבש הסכמות בנוגע לסוגיות האלה תרם מבחינות רבות להתארכות המערכה ליותר מ-50 ימים. גורמים נוספים שתרמו להתארכות המערכה היו השיח הסבוך בתוך חמאס בין מוקדי כוח רבים, בעיקר הנהגות "הפנים" ו"החוץ", והיעדרו של גורם חיצוני שיכול היה ללחוץ לסיום מהיר של המערכה. כך, לאחר שחמאס הבהירה לציבור כי תכלית המאבק שלה היא שיפור תנאי החיים שלו, והבטיחה שהמחיר הכבד שנגבה ממנו יתורגם

האירוע השלישי היה הניצוץ שהצית את המערכה. בשבועות שקדמו ל"צוק איתן" אירעו כמה התכתשויות צבאיות בין ישראל לבין פלגי הטרור הפלסטיניים הקטנים ברצועת עזה ("הסוררים"). זאת, על רקע המאמץ הגובר של הגורמים האלה לפגוע בישראל, בעיקר באמצעות ירי רקטות, תוך ניצול אוירת המשבר שהתפתחה על רקע מבצע "שובו אחים". ההתכתשויות לוו בסיכולים ממוקדים של ישראל ברצועת עזה, וכן בתקיפה מתמשכת של יעדי חמאס. נראה שהימשכות התקיפות, בעיקר לאחר מציאת גופות שלושת הנערים, עוררה בחמאס חשש עמוק כי מדובר בשלב של ריכוך לקראת הנחתת מהלומה. בעקבות כך, הצטרפה חמאס עצמה לירי הרקטות החל מן הימים האחרונים של יוני 2014 ועד ראשית מבצע "צוק איתן" - ככל הנראה כמהלך הרתעה שכוון כלפי ישראל.

במקביל נערכה התנועה לבצע פיגוע באמצעות מנהרות התקפיות, וזאת כנראה כתגובת נגד למתקפה ישראלית אפשרית. בליל 7/6 ביולי נהרגו שישה מפעילי הזרוע הצבאית של חמאס בקריסת מנהרה שהותקפה על-ידי צה"ל זמן קצר קודם לכן. האירוע הזה היה העילה המידית להסלמת הירי הרקטי של התנועה (בעיקר מטחים בהיקף נרחב לעבר אזור אשדוד). המהלך הוביל לתגובה חריפה של ישראל ברצועת עזה, ומן השלב הזה - להתפתחות מערכה צבאית רחבת היקף.

המציאות האזרחית ברצועת עזה הייתה אפוא חומר הנפץ למערכה, ההתכתשויות רוויות החשדנות ההדדית שימשו נפץ, והחיבור בין שתי המגמות הוא שהביא להידרדרות לעימות הקשה ביותר שניטש עד היום בין שני הצדדים

כך, בדומה לשלב הראשון של מלחמת-העולם הראשונה, התגלגלו שני הצדדים למערכה שלא רצו בה ולא נערכו לקראתה, ושנבעה ביסודה מחישוב מוטעה ומאי בהירות אסטרטגית הדדית. ישראל לא הבינה לעומק את מצוקתה של חמאס, את משקלו של הרכיב האזרחי בקשת שיקוליה וכן את החרדה שאחזה בתנועה נוכח ההתכתשות הצבאית ערב "צוק איתן". חמאס מצידה לא הבינה את תכלית התקיפות המתמשכות של ישראל, וייחסה להן חשיבות יתר. המציאות האזרחית ברצועת עזה הייתה אפוא חומר הנפץ למערכה, ההתכתשויות רוויות החשדנות ההדדית שימשו נפץ, והחיבור בין שתי המגמות הוא שהביא להידרדרות לעימות הקשה ביותר שניטש עד היום בין שני הצדדים.

לקחים רבי-מדיים מן המבצע

ניתוח הדרך שהובילה אל המערכה ושלביה השונים מעלה שש תובנות מרכזיות, שחלקן נהפכו ללקחים המשולבים כיום במדיניותה של ישראל כלפי הזירה הזאת. התובנות נטועות בכמה ממדים:

- הממד האסטרטגי.
- הממד האופרטיבי.

הפגנות פקידים ברצועת עזה בעקבות עיכוב בתשלום שכרם ערב "צוק איתן". למתח החברתי-כלכלי הגואה היה תפקיד מרכזי ביצירת הדינמיקה שהובילה לעימות

המצוקה האזרחית הגוברת לא הניעה את חמאס ליציאה יזומה למערכה צבאית, אולם היא העצימה מאוד את חששה הקיומי ובכך תרמה להידרדרות הלא מבוקרת

הייתה הנטייה - האוטומטית כמעט - לראות במערכה שהתפתחה חוליה נוספת בשרשרת העימותים שהתנהלה ביניהם בשנים שלפני כן (לפחות מאז מבצע "עופרת יצוקה"), אשר כונו "סבבי לחימה". מדובר היה בעימותים שנמשכו כמה ימים עד שבוע, וכללו חילופי מהלומות באמצעות תקיפות אוויריות מצד ישראל וירי רקטות ופיגועים במרחב קו המגע מצד חמאס ויתר גורמי הטרור. הסבב הבולט ביותר היה מבצע "עמוד ענן" (נובמבר 2012). הן ישראל והן חמאס העריכו כאשר נכנסו ל"צוק איתן" שיתקיים ביניהן סבב לחימה, אולם מצאו את עצמן בתוך זמן קצר במערכה צבאית בעוצמה שלא הכירו קודם לכן.

המערכה המתמשכת והמתעצמת הביאה לידי ביטוי בולט את היכולות שטיפחה חמאס במשך השנים, ובהן מערך רקטות ארוכות טווח, מנהרות התקפיות ומערך תת-קרקעי מסוּפָּך בתוך שטח רצועת עזה, כוחות ימיים ואוויריים ומאמצים בתחומי הנ"ט וההגנה האווירית.

לבסוף לשינוי משמעותי בממד האזרחי, התקשתה התנועה להפסיק את המערכה ללא מימוש של הישג ממש. חמאס לא יזמה ולא תכננה מראש מערכה צבאית במטרה להגיע להישג אזרחי משמעותי, אולם מרגע שהחלה ההתכתשות בין שני הצדדים ערב "צוק איתן" - זיהתה הזדמנות לקדם את יעדיה במישור האזרחי, לשיטתה, בלי להסתכן בעימות רחב, והתנתה את סיום החיכוך בכך.

בד בבד, הממד האזרחי היה במידה רבה גם הסיבה להפסקת המערכה. זאת, בעיקר לנוכח הבנת חמאס את הקושי של הציבור לשלם לאורך זמן את המחיר של המערכה הצבאית ובשל אי רצונה של התנועה להעמיד למבחן את יכולת הספיגה ואורך הנשימה שלו, דבר שעלול היה להציב בפני אתגר של מחאה מבית.

מהבחינה הזאת הציבור העזתי, שחווה סבל חסר תקדים, היה אמנם שחקן שקט אך משפיע מאוד. חיישניה של חמאס היו מיוחדים כל העת לבחון את מצבו, ובעיקר לזהות את נקודות השינוי והשבירה האפשריות בהתנהגותו. מוסא אבו מרזוק - ששימש עד ראשית 2017 סגן יושב-ראש הלשכה המדינית של חמאס - ביטא את התפישת הזאת בריאיון שהעניק בספטמבר 2014, שבו טען כי החשש מהמשך הפגיעה בציבור העזתי היה אחד השיקולים המרכזיים שהביאו את התנועה להחליט לבסוף על סיום המערכה.²

הממד האופרטיבי: מסבב לחימה למערכה צבאית

כאמור, אף אחד מן הצדדים שנקלעו לחימה העזה והממושכת לא תכנן עימות ממושך ועז כל-כך. בעיית היסוד של שני הצדדים

חלק מן הלחימה לתוך שטח ישראל. בעיני חמאס, מהלך כזה יכול להיות אמצעי שיאזן את הפגיעות הקשות שתספוג התנועה במהלך המערכה, ושיסב זעזוע לתודעה של הצד הישראלי. משיר אל-מצרי, דובר סיעת חמאס בפרלמנט הפלסטיני, העניק ביטוי לכמיהה הזאת כאשר הכריז בסוף 2014: "המערכה הבאה כבר תתנהל בתוך שטח האויב ועל מפתן של אשקלון ושל באר שבע".³

הממד הבינזירתי: ההשפעה ההדדית בין הגדה המערבית לרצועת עזה

בחינה מעמיקה של הזיקות בין רצועת עזה לבין הגדה המערבית בשנים האחרונות מחדדת את הצורך לשנות את התפישה ואת ההמשגה הרווחות בהקשר הפלסטיני, ובעיקר לעבור משימוש במונח "הזירה הפלסטינית" למונח "הזירות הפלסטיניות". כיום מדובר למעשה בשתי יחידות גיאוגרפיות בעלות זהות לאומית אחת והשפעה הדדית מסוימת, אך מערכות נפרדות של ממשל, כלכלה, חברה וביטחון. ממשלת הפיוס, המאחדת ביניהן לכאורה, אינה אלא כסות עיניים שאינה מצליחה להסוות את העובדה שהפיצול בין שתי הישויות מעמיק ומתמסד במהלך הזמן.

מערכות צבאיות ברצועת עזה, בראש ובראשונה מבצע "צוק איתן", נענו אמנם בעלייה בהיקף הפרות הסדר, בהיקף הפיגועים ובהיקף ההסתה בגדה המערבית, אולם הן לא גרמו לשינוי קיצוני במציאות ובמרחק החיים באזור (הדבר בלט גם במבצע "עופרת יצוקה" ובמבצע "עמוד ענן"). הגם שנותרה בעינה תחושת שותפות הגורל בין תושבי שני האזורים, אלה לא הפגינו עדיין נכונות להקריב עצמם זה עבור זה. חמאס חוותה את ההבנה הזאת בצורה עזה וכואבת. התנועה, שקיוותה לפתיחת חזית שנייה שתקל על הלחץ הכבד נגד רצועת עזה, נחלה אכזבה לנוכח התגובה הציבורית והפוליטית הרפה יחסית מצד הגדה המערבית.

ניתן לומר שיש הקרנה מסוימת בין שני האזורים (בעיקר החרפת האתגר הביטחוני ברצועת עזה לנוכח העלייה במתיחות בגדה המערבית), אולם אין התנהלות של ישות אחת הפועלת מכוח תחושה של גורל משותף המחייב הקרבה הדדית. עם זאת, מדובר במציאות

פעילותה האופרטיבית המגוונת של התנועה המחישה את השינוי שחל בה עצמה ובדפוס הלחימה בינה לבין ישראל. ההתכתשות הוותיקה והמוכרת בין צבא קונוונציונלי לבין ארגון טרור או מחתרת בעלת יכולות צבאיות בסיסיות נהפכה ב"צוק איתן" לעימות בין צה"ל לבין ארגון גרילה בעל יכולות סמי-צבאיות.

מבחינת ישראל, לווה מבצע "צוק איתן" באיומים חסרי תקדים מכיוונה של רצועת עזה, ובראשם: הכללת אוכלוסייה רבה יותר הנתונה בטווח הרקטות המשוגרות מן האזור; שיבוש, גם אם קל, של פעילות חלק מן התשתיות האזרחיות (לדוגמה, נמל התעופה בן-גוריון); ומאמץ, גם אם מוגבל בהצלחתו, של חמאס להעתיק את הלחימה לשטח ישראל, בעיקר באמצעות הפעלת המנהרות ההתקפיות (לאחר המבצע התברר שהתכנון בתחום הזה היה מרחיק לכת, וכלל כוונה להשתלט על יישוב במרחב עוטף עזה תוך פגיעה המונית בחיילים ובאזרחים וביצוע פיגוע מיקוח).

שני הצדדים הפעילו כוח בעוצמה חסרת תקדים זה נגד זה, ואגב כך גילו את פוטנציאל ההסלמה המגולם בדפוס של "חילופי מהלומות".

שני הצדדים הפעילו כוח בעוצמה חסרת תקדים זה נגד זה, ואגב כך גילו את פוטנציאל ההסלמה המגולם בדפוס של "חילופי מהלומות"

התובנה הזאת הייתה כנראה מניע מרכזי לרתיעת חמאס מהיקלעות מחדש למערכה נוספת עם ישראל בטווח הנראה לעין, ומקור מרכזי לריסון שהיא מטילה כיום על עצמה, ועל גורמי הכוח האחרים ברצועת עזה. ואולם, הרתיעה העמוקה לא גרמה לחמאס לוותר על אופציית המאבק נגד ישראל, אלא לפעול לטיפול יכולות ושיטות שיהפכו אותה ליעילה יותר בעתיד.

כך, בנייתוחה את המערכה הבאה, נראה שחמאס שואפת לממש "תמונת ניצחון", בעיקר באמצעות נקטת יוזמה מקדימה והעתקת

הסכם שאטי - אפריל 2014. חוליה נוספת בשרשרת של הסכמי הפיוס הפנים-פלסטיני שכשלו. לכישלון הפיוס היה תפקיד מרכזי ביצירת אוירת המשבר האזרחי ברצועת עזה ערב המבצע

שהתפישה הזאת הייתה מוטעית, ומחדדת את האופן שבו התנועה תפשה (ותופשת גם כיום) את רעיון הפיוס. הנכונות לנהל מערכה צבאית עזה וממושכת, שתכליתה המרכזית היא שימור ושיפור שרידותה השלטונית, מעידה על חשיבות הממשל בעיני חמאס, ועל כך שהיא כנראה מעולם לא התכוונה לוותר על הפרויקט הזה.

התובנה הזאת מתחדדת כיום על רקע המשבר החרף המתפתח בין הרשות הפלסטינית לבין חמאס, שהביא את הראשונה לקידום הגבלה חסרת תקדים של הסיוע האזרחי-כלכלי המוענק לרצועת עזה - בראש ובראשונה התשלום על צריכת החשמל והתמיכה בתחום הבריאות. גם לנוכח הלחץ הכבד הזה, ממשכה חמאס, לפחות עד עתה, להסכים לויתורים סמליים בלבד בכל הנוגע לשליטתה ברצועת עזה. גם ההתעוררות שחלה בשבועות האחרונים בנושא הפיוס עומדת עדיין בצל סימן שאלה כבד נוכח חוסר רצון אותנטי של שני הצדדים לנקוט ויתורים בענייני מהות.

הממד הפנים-תנועתי: "המשה" מיזציה של חמאס

מבצע "צוק איתן" בישר על שינוי המתווה בדיוקנה הפנימי של חמאס, ובמידה רבה אף האיץ את תהליך השינוי. המערכה כולה עמדה בצל תסכול רב וביקורת קשה שנמתחה על-ידי האגף הנצי בהנהגת חמאס - בראשותו של יחיא סנואר - נגד מנהיגי התנועה בראשות אסמאעיל הניה, על כך שלא נקטו קו תקיף ויוזמתי נגד ישראל כבר בראשית המערכה. הוויכוח - שנע בין ממד טקטי

בחינה מעמיקה של הזיקות בין רצועת עזה לבין הגדה המערבית בשנים האחרונות מחדדת את הצורך לשנות את התפישה ואת המשגה הרווחות בהקשר הפלסטיני, ובעיקר לעבור משימוש במונח "הזירה הפלסטינית" למונח "הזירות הפלסטיניות"

לתפישה אסטרטגית - גילם מאבק עמוק יותר על פניה של התנועה, ובמוקדו שאיפתו של סנואר, בכיר המשוחררים בעסקת שליט, לרכוש השפעה רבה יותר על עיצוב דיוקנה של חמאס ועל קבלת ההחלטות האסטרטגיות בה.

הביקורת הפנימית הנוקבת והמתריסה שהוביל סנואר בעקבות "צוק איתן" תרמה במידה רבה להתעצמות כוחו. המגמה הגיעה לשיאה בבחירתו ליושב-ראש הלשכה המדינית של חמאס ברצועת עזה בתחילת 2017. בהקשר הזה יש לציין שתיאורו השכיח של סנואר - כראש הזרוע הצבאית - אינה תואמת את מעמדו ואת שאיפותיו. סנואר משמש בפועל ראש האגף הנצי בהנהגת חמאס, ונראה שאין בכונתו להסתפק בהובלת המערך הצבאי של התנועה, אלא שהוא חותר לשליטה על כלל מערכיה תוך הסתייעות בזרוע הצבאית כבסיס כוח מרכזי, אך לא בלעדי. יודגש, כי עד כה (ובניגוד לדימויו הראשוני) מפגין סנואר גישה שקולה ומרוסנת, כפי שבא

ותרו על המעבר. קמפיין רשת שהתנהל לפני כשנה בדרישה מחמאס לוותר על השליטה על מעבר רפיח על מנת לאפשר הפעלתו הסדירה ובכך להקל על המציאות האזרחית ברצועת עזה

שאינה דטרמיניסטית ועלולה להשתנות, בעיקר בכל הנוגע למידת הנפיצות של הגדה המערבית. כך למשל, הרעה במציאות האזרחית בגדה המערבית - בעקבות משבר מדיני עם ישראל, שיכלול פגיעה במרכיבי חיים אזרחיים, או בעקבות התפתחות מאבק פנימי חריף - עלולה לגרום לשינוי בהתנהגות הנוכחית של הרשות הפלסטינית והציבור הפלסטיני, ולהגביר את הסבירות שיינקטו גישה מתעמתת מול ישראל. עימות רחב היקף בגדה המערבית עלול להקרין גם על המצב הביטחוני ברצועת עזה, דבר שצפוי שיגביר את תעוזת פלגי הטרור השונים לקדם פיגועים נגד ישראל. בהקשר הזה יש להדגיש את מקומה המרכזי של ישראל בעיצוב מערכת היחסים בין שתי תת-הזירות הפלסטיניות. מאז עליית חמאס לשלטון ב-2006, וביתר שאת מאז השתלטות התנועה על רצועת עזה, נוקטת ישראל מדיניות של "בידול ביטחוני" שתכליתה מניעת התבססות התנועה בגדה המערבית ככוח ממשלי, קל וחומר כגורם בעל יכולות צבאיות. נוסף על העוינות הבסיסית בין הרשות הפלסטינית לחמאס היה למדיניות הזאת משקל מרכזי בהעמקת הפיצול בין שני האזורים, שהתפתח כאמור מן התחום הביטחוני והמדיני בהדרגה לתחומים הכלכלי, החברתי והתרבותי.

הממד הפנים-פלסטיני: הבנת טבעו של הפיוס הפנים-פלסטיני

מאז הסכם שאטי טענו רבים במערכת הישראלית שחל שינוי של ממש בזירה הפלסטינית, ובמוקדו זיהוי נכונות חסרת תקדים של חמאס לוותר לרשות הפלסטינית על רכיבים משמעותיים במרחב השלטוני. זאת, לנוכח הקשיים של חמאס להתנהל כריבון בפועל ולנוכח הבנתה שעול השלטון מאיים על חופש הפעולה שלה כתנועת התנגדות. אי הבנת משקלו של "פרויקט הממשל" בעיני חמאס הובילה גורמים שונים בישראל להערכה שמתפתח שינוי משמעותי בתנועה, שצפוי להביאה לאימוץ מעשי של "דגם חיבאללה", כלומר, להמשך הפעילות כתנועת התנגדות לוחמת בעודה מותירה את האחריות בתחום האזרחי והממשלי לרשות הפלסטינית.

התנהלותה הכוללת של חמאס במהלך מבצע "צוק איתן" מוכיחה

לידי ביטוי בהתקרבותו למצרים, בגישתו כלפי הפיוס הפנים-פלסטיני, ובדבקותו ברגיעה הביטחונית. המגמה המסתמנת בחמאס דומה לתהליך ההשתלטות של יוצאי "משמורת המהפכה" (המשה"מ) באיראן על מוקדי הכוח השונים במדינה, ובראשם מוסד הנשיאות. המגמה הזאת בלטה בעיקר במהלך תקופת כהונתו של מחמוד אחמדינז'אד. אין המדובר בהשתלטות בפועל של מפקדי ויחידות משמורת המהפכה על מרכזי הכובד השונים במדינה, אלא על התברגות נרחבת של יוצאי הכוח - החולקים תפישות, יעדים, ניסיון ותחושת שותפות גורל - בתפקידי המפתח ברפובליקה האסלאמית.

כמו במקרה של איראן, כך גם בחמאס, יוצאי הזרוע הפועלים באופן רשתי ממשיכים להיות בעלי השפעה רבה בתוך התנועה, אך חולשים כיום גם על מוקדי כוח במערך השלטוני ברצועת עזה. בולטים בהם בכירים, ובהם רוחי מושתהא ומרוואן עיסא, חברי הלשכה המדינית של חמאס ותופיק אבו נעים, ראש מערך ביטחון הפנים של חמאס ברצועת עזה. ההשתלטות על כמה מוקדי כוח מרכזיים במרחב התנועתי והשלטוני ברצועת עזה אינה שיא שאיפותיה של הקבוצה הזאת, והיא חותרת לחלוש על הנהגת התנועה כולה ולעצבה ברוח העקרונות שבהם היא דבקה.

הממד החיצוני: המשענת המוגבלת של המרחב האזורי והבינלאומי

התנהלות שחקני המערכת האזורית והמערכת הבינלאומית במבצע "צוק איתן" שיקפה במידה רבה את ההשלכות של הטלטלה המזרח-תיכונית על הזירה הפלסטינית. בעיצומו של שינוי טקטוני שאיים על יציבותם של ממשלי האזור, לא היו לאחרונים קשב ונכונות למעורבות בעימות בין ישראל לחמאס. זאת, בניגוד לעימותים ב-2008-2009 ("עופרת יצוקה") וב-2012 ("עמוד ענן"), שבהם מידת המעורבות שלהם הייתה גבוהה יותר, ובאה לידי ביטוי בלחץ כבד על ישראל ובהתלהטות יצרים של הרחוב המקומי נגדה, במיוחד בעולם הערבי. חוסר העניין האזורי, לצד העוינות הבסיסית בין חמאס למצרים תחת

שלטונו של עבד אל-פתאח אל-סיסי והתחרות בין מצרים לקטר על הובלת המאמץ לסיים את המערכה, השפיעו מאוד על התארכותה. בניגוד למבצע "עמוד ענן", שבו נחלצה הזירה האזורית, בעיקר מצרים, במהירות לפעול לסיום המערכה, במבצע "צוק איתן" המעורבות של הגורמים החיצוניים התאפיינה בחוסר עניין ובגרירת רגליים. כתוצאה מכך, לא הופעל על חמאס בשום שלב לחץ לסיים את המערכה, ולא נוהל תיווך אינטנסיבי, שהיה מאפשר גיבוש הסכמות בין הצדדים הלוחמים. נראה אפוא שסיום העימות היה תוצאה של החלטת חמאס בשל חששה מהיחלשות אורך הנשימה הציבורי הרבה יותר מאשר תוצאה של לחצים ומעורבות חיצוניים.

נקודת מבט משופרת לעבר עתיד סבון

הטלטלה העזה שחולל מבצע "צוק איתן" בחמאס באה לידי ביטוי בשקט היחסי המאפיין את גזרת רצועת עזה מאז קיץ 2014 - זאת באופן חסר

תקדים לפחות מאז שנת 2000. השקט הזה דומה במידה רבה למצב בגזרת לבנון מאז 2006, ומעיד על עומק ההרתעה מול האויב בעקבות מערכות רחבות היקף, בייחוד כאלה שהסבו פגיעה קשה למרחב האזרחי, ואיימו לערער על המעמד של חזבאללה ושל חמאס בעיני הציבור המקומי.

הבנת משקלו של הרכיב האזרחי על עיצוב המציאות הביטחונית ברצועת עזה גיוונה את דרך ההתייחסות של ישראל לאזור, ומלווה בעניין גובר במצב האזרחי בו. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בניתוח תרחישי הסלמה אפשריים ובגיבוש מערכת הסימנים המעידים על הידרדרות בלתי מתוכננת, קל וחומר על מהלך צבאי התקפי יזום של חמאס.

ההבנה כיום היא שמציאות אזרחית מעוררת עלולה להביא לתהליך דומה של תרחיש "ההתהוות" של קיץ 2014. המשך המצוקה האזרחית או החרפה שלה יובילו למחאה ציבורית שתגביר את החשש של חמאס ליציבות שלטונה. במקרה כזה תנסה התנועה לקדם מהלכים להסטת התסיסה הפנימית לעבר ישראל - הן באמצעים עממיים (לדוגמה, הפגנות באזור הגבול עם ישראל), והן באמצעים צבאיים, לרבות התרופפות הריסון מול יתר גורמי הטרור ברצועת עזה - מהלך שיגביר את הסבירות להידרדרות ביטחונית. כל זאת, חרף הרצון הבסיסי של חמאס לשמור על הרגיעה ולהימנע מהיקלעות למערכה רחבת היקף דוגמת "צוק איתן".

ההבנה הזאת מתחדדת בחודשים האחרונים על רקע החרפת המצוקה האזרחית ברצועת עזה, וזאת בעקבות שילוב בין הגברת הלחץ של הרשות על חמאס, ובמוקדו צמצום התמיכה הכלכלית ברצועה, ובין מצוקה אסטרטגית חריפה שבה נתונה חמאס בעקבות ערעור משענותיה החיצוניות, בדגש על קטר השרויה בעימות מתמשך עם העולם הערבי (דבר המוביל את חמאס באחרונה להתקרר למצרים, לחמם יחסים עם מחמד דחלאן ולנקוט גישה מרוככת יותר בנושא הפיוס הפנים-פלסטיני).

למצוקה הזאת נוספות בעיות יסוד מבית, בעיקר האבטלה ההמונית והתסכול העמוק שהיא גורמת לבני הדור הצעיר (בפלח

רצועת עזה: 1970 לעומת 2020

אוכלוסייה: 2.13 מיליון
צפיפות: 5,835 איש לקמ"ר
תעסוקה: 41% אבטלה (כיום)
חינוך: כ־520 בתי ספר (כיום);
 צורך בעוד 450 בתי ספר ב־2020
בריאות: כ־30 בתי חולים
 ו־3,000 מיטות (כיום);
 צורך בעוד 800 מיטות, 1,000
 רופאים ו־2,000 אחיות
 ב־2020

אוכלוסייה: 380 אלף
 (כולל צפון סיני)
צפיפות: 1,041 איש לקמ"ר
תעסוקה: 10% אבטלה
 (כ־7,600 איש)
חינוך: כ־200 בתי ספר
בריאות: 6 בתי חולים
 ו־936 מיטות

הגיעה ביטחונית בגזרת רצועת עזה, ואפשר שאף ילווה בפתרון בעיות כואבות דוגמת נושא השבויים והנעדרים שנתפש כאינטרס מרכזי בראיית ישראל, אולם סביר שגם ייצור מתיחות מול הרשות הפלסטינית ומצרים, ובעיקר יסייע לחמאס לביסוס מעמדה השלטוני לאורך זמן.

בקצה השני של השיח נמצא רעיון שכולל שינוי מוגבל יותר במציאות: ביסוס השפעה הדרגתית של הרשות הפלסטינית ברצועת עזה - החל משליטה על מעברי הגבול (רפיח, כרם שלום וארז), עבור דרך נוכחות במרחב קו הגבול וכלה בשליטה על מוקדים אזרחיים שונים באזור (לדוגמה, תשתיות ומשרדים אזרחיים). מימוש הרעיון הזה יכול

השיח המעמיק בנוגע למציאות האזרחית ברצועת עזה מגלם הבנה שלפיה אין יכולת ממשית לניתוק בין ישראל לבין האזור הזה, ושבעיותיה הפנימיות של רצועת עזה צפויות להקרין על ישראל בכמה היבטים

להוביל בטווח הזמן הארוך לחיזוק השפעתה של ראמאללה ברצועת עזה, ואף ליצירה הדרגתית של חלופה לשלטון חמאס. לפחות בשלב הזה נראה שהסבירות של מימוש הרעיון מוגבלת - הן בשל גרירת רגלים מצד הרשות והן בשל סירובה של חמאס לנקוט ויתורים משמעותיים כלפי אבו מאזן.

לנוכח העובדה שלא מסתמן פתרון יסודי לבעיותיה של הרצועה בטווח הנראה לעין, על ישראל להמשיך להתנהל בזירה הזאת לאורה של תכלית כפולה - הן לשימור מרקם החיים של תושבי האזור והן למניעת ההתעצמות הצבאית של חמאס. כל זאת, עד שיתאפשרו תנאים פנימיים או חיצוניים לשינוי יסודי ועמוק יותר בפניה של רצועת עזה.

ההערות למאמר הזה מתפרסמות באתר הוצאת מערכות.

הגילאים 20-24 האבטלה טיפסה לכ-65% בשנים האחרונות).⁴ כך, בדומה למצב ששרר ערב "צוק איתן", השילוב בין כלל המגמות לא צפוי להוביל בהכרח למתקפה יזומה של חמאס, אך מגביר את הסיכוי לתרחיש נוסף של הידרדרות ביטחונית.

ההבנה שהתפתחה מאז תום "צוק איתן" בנוגע לקשר הגורדי בין המצב האזרחי למצב הביטחוני באה לידי ביטוי במאמץ חריג של ישראל שתכליתו לשפר את המציאות האזרחית ברצועת עזה. בהקשר הזה בלטו מנגנון השיקום שמנהל על-ידי ישראל בשיתוף האו"ם והרשות הפלסטינית מאז סוף 2014, ומסייע לקידום פרויקטים של שיקון ושל תשתיות ברצועת עזה, זאת לצד בחינת קידום מיזמי תשתית שאמורים להביא לשינוי משמעותי בחיי התושבים באזור - החל משיפור שירותי החשמל והמים, עבור דרך הקמת מתקני טיהור שפכים והתפלת מים וכלה בבחינת אפשרויות להקמת נמל ימי בעזה. העמקת העיסוק ברכיב האזרחי ברצועת עזה מעוררת גם הבנה בנוגע לגודל הבעיות העלולות להתפתח בעתיד באזור הזה ובנוגע להשלכות הצפויות על ישראל. השיח המתנהל בשנים האחרונות בדרגים הבכירים בישראל משקף הבנה בנוגע לקשיי הקיום לאורך זמן של מיליוני תושבי עזה - באותו תא שטח מתוחם ועל בסיס אותן תשתיות אזרחיות רעועות.

סיכום

השיח המעמיק בנוגע למציאות האזרחית ברצועת עזה מגלם הבנה שלפיה אין יכולת ממשית לניתוק בין ישראל לבין האזור הזה, ושבעיותיה הפנימיות של רצועת עזה צפויות להקרין על ישראל בכמה היבטים. לפיכך, הטיפול בהן הוא אינטרס מרכזי מבחינת ישראל - זאת תוך התמודדות עם הדילמה המגולמת בעובדה שלפחות בטווח הקצר שיפור המצב האזרחי בעזה יתרום לייצוב שלטונה של חמאס. על הרקע הזה מתפתחת חשיבה בנוגע לפתרונות שעשויים לסייע בייצוב המציאות ברצועת עזה, לפחות בטווח הקרוב ובטווח הבינוני. בקצה אחד של השיח נמצא הרעיון של כינון הסדרה אסטרטגית, אך זמנית, ברצועת עזה ברוח ה"הודנה" או ה"תהדא'ה" (הפוגה זמנית בין מערכות צבאיות). מימוש הרעיון הזה יכול אמנם להקנות לישראל

